

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

(Bu Makalenin intihal içermediği benzerlik tarama programlarıyla teyit edilmiştir. / The similarity that this article does not contain plagiarism, has been confirmed by plagiarism checker programs.)

Gönderim Tarihi: 23.09.2020 | Kabul Tarihi: 8.12.2020

Tanrı-İnsan İlişkisi Bağlamında Deizm'in Temel İddialarının Eleştirisi

- *Criticism of Basic Claims of Deism in the Context of the God-Human Relationship-*

Mustafa BOZKURT* - Mehmet KUYUCU**

Atıf/Citation: Bozkurt, Mustafa; Kuyucu, Mehmet. "Tanrı-İnsan İlişkisi Bağlamında Deizm'in Temel İddialarının Eleştirisi / A Criticism of Basic Claims of Deism in the Context of the God-Human Relationship". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches*, (Güz 2020-2): 441-469.

Öz:

Deizm, inanç alanında öne sürdüğü iddialarını akıl ve bilimle temellendirmeye çalışan felsefi-dini bir akımdır. Bu akımda içindekilerle birlikte tüm âlemi mükemmel bir şekilde yaratan ama işleyişine müdahale etmeyen bir tanrı inancı vardır. Deistlere göre Tanrı'nın evrene müdahalesini kabul etmek onun eksik ya da hatalı yaratıldığını ileri sürmek demektir. Bu durum Tanrı'nın mükemmelliği için sorun teşkil eder. Deizm'de asıl sorun alanı Tanrı-âlem ilişkisinden daha çok Tanrı-İnsan ilişkisi üzerinde ortaya çıkmaktadır. Çünkü evreni bir saat yâda makine gibi mükemmel bir biçimde işleyen bir sistem olarak düşünme belli ölçülerde kabul edilebilir. Ancak akıl, bilinç ve irade sahibi olan insan bir makineden farklıdır. İnsanın arzu ve istekleri, bilinçli tercihleri ve bu tercihlerinin sonuçlarıyla yüzleşme durumu vardır. İnsanın özgür olması onun eylemlerinin ahlâken sorgulanmasını da gerektirmektedir. Vahiy kanalının ve bunun doğal sonucu dinlerin reddi deistlere göre insanın önüne ahlâktan inanca, eğitimden sanata kadar geniş bir özgürlük alanı çıkarmaktadır. Deizm tüm bu alanların tamamının insan ürünü olan dinlerden ve vahiyden arındırılarak insan aklının temel referans olarak kabul edilip düzenlenmesi gerektiğini iddia etmektedir. Bu makalede bu sorunlar temelinde Deizm'in vahiy ve dinlerden bağımsız olarak ileri sürdüğü Tanrı insan münasebetine yönelik temel iddiaları üzerinde durulmuştur. Söz konusu iddialara İslam Dini'nin yaklaşımından hareketle bazı eleştiriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din, Kelâm, Deizm, Tanrı, İnsan, Âlem,

Abstract:

Deism is a philosophical-religious movement that tries to ground its claims in the field of belief with reason and science. In this trend, there is a belief in God who creates the whole world perfectly with its contents but does not interfere with its functioning. According to the Deists, to accept God's intervention in the universe is to suggest that it was created incompletely or incorrectly. This situation

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mustafa.bozkurt@inonu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1615-4907.

** Öğretmen, Orcid: 0000-0001-6358-4195.

poses a problem for God's perfection. The real problem area in Deism emerges on the relationship between God and Man rather than the relationship between God and the realm. Because thinking of the universe as a system that works perfectly like a clock or a machine is acceptable to some extent. However, a human being with intelligence, consciousness and will is different from a machine. There is a confrontation with human desires and desires, conscious choices and the consequences of these choices. The freedom of man requires his actions to be questioned morally. The rejection of the channel of revelation and its natural consequence of religions, according to deists, creates a wide area of freedom from morality to belief, from education to art. Deism claims that all these areas should be purified from human-made religions and revelation, and that the human mind should be accepted and regulated as the basic reference. In this article, on the basis of these problems, the basic claims of Deism regarding the relationship between God and human, independently of revelation and religions, are emphasized. Some criticisms were have brought to these allegations based on the approach of the Islamic Religion.

Key Words: Religion, Islamic Theology, Deism, God, Human, The Realm.

1. GİRİŞ

Deizm kelimesi, Latince Tanrı anlamına gelen “Deus” dan türetilmiştir. Grekçe’de yine “Tanrı” anlamındaki theostan gelen teizm terimiyle aynı sözlük anlamına sahiptir.¹ Deizm, Tanrı’ya inanmakla birlikte vahye dayalı dini kabul etmeyen görüştür. Deizm’de her şeyi başlatan, evreni bir saat gibi kuran bir Tanrı inancı vardır. Ancak bu Tanrı şimdiki zamana karışmayan bir tanrıdır. Bu yaklaşıma göre Tanrı asla vahiy aracılığıyla bir din oluşturmamış ya da insanlığa hitap etmemiştir. Bundan dolayı da Deizm, Tanrı’nın var olduğunu ve âlemin ilk nedeninin Tanrı olduğunu kabul eder. Ancak akla dayalı tabii bir din² anlayışı bağlamında nübüvvet konusuna şüpheyle bakan yahut ta tamamen inkar eden felsefi belki de ideolojik bir ekol haline gelmiştir.³

Dilsel açıdan bakıldığında Teizm ve Deizm eş anlamlı iki sözcük olsa da, XVII. yüzyıldan itibaren felsefe literatürü açısından mânaları farklılaşmış, teizm genel olarak bir dine inanmayı ifade ederken, deizm başlangıçta Hıristiyanlık içindeki hurafeleri temizleme amacıyla iken daha sonra iki felsefi düşünceye evrilmiştir. Birincisi tek bir tanrıya inanıldığı halde onun âleme ve insanlara müdahale etmediği iddiası, ikincisi ise, ilâhî takdir ve tasarrufa inanmakla birlikte

¹ Hüsameddin Erdem, “Deizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/109.

² İslam literatüründe Din Allah tarafından konulan ve insanları O’na ulaştırın yol veya vahiy kaynaklı ilâhî kanunlar ve kurallar bütünü şeklinde tarif edilebilir. Bu anlamda gerçek din İslâm dır. Ancak deizmde din algısı vahiy bağlantısından kopararak ilahi bağlantılı bu anlamıyla değil Yusuf suresi 76.ayette geçtiği üzere (İşte biz Yusuf’a böyle bir tedbir öğrettik, yoksa kralın kanununa (فِي دِينِ الْمَلِكِ) göre kardeşini tutamayacaktı.) insan ve toplum hayatını düzenleyen yasalar, kurallar manzumesi biçiminde kullandıkları söylenebilir. Bu kuralların da tabiat kanunlarına ve aklın rehberliğine dayanması gerektiği iddia edilmektedir.

³ Erdem, “Deizm”, 9/110.

mevcut bir inancın ortaya koyduğu tanrı olgusunu ve sistemini mümkün görmeme düşüncesidir. Dolayısıyla deizm, nübüvvet müessesini ve ona bağlı olarak kutsal kitap, peygamber ve vahiy gibi olguları kabul etmemektedir. Bu tür deist söylemler klasik kelâm kaynaklarında peygamberliğin imkânını kabul etmeyen ve gereksiz gören Berâhime mensuplarını çağrıştırmaktadır. Hatta Berâhimeyi günümüz deistlerinin ilk örneği veya öncüleri sayanlar da olmuştur.⁴

Deizmin tek bir türünden söz etmek mümkün değildir. Tarihi süreç içerisinde deist düşünürlerin ortaya koyduğu bir çok farklı deizm anlayışı ortaya çıkmıştır. Bunun temel sebeplerinden birisi deist düşünürlerin ilahî vahiy yerine akli temel referans kaynağı olarak kabul etmeleridir. Tanrı insan ilişkisinin vahiy nimetinden kopartıldığında salt aklın rehberliği insanı çok farklı sonuçlara ulaştırabilmektedir. Farklı anlayışların oluşmasının bir diğer nedeni de deistlerin ilahî vahiy kabul etmemelerine rağmen vahye dayalı dinlerin insanlığa öğrettiği Tanrı, ibadet, dua ve ahiret gibi kavramlara yükledikleri anlamlardır. Deist düşünürlerin ilahî dinlerin Tanrı-insan münasebetinde inaç ve uygulama alanında yer verdikleri bu kavramlara bakışlarındaki sert yada yumuşak tutumun da bu farklılaşmayı zemin hazırladığı söylenebilir.

Deizmin dört farklı türünden söz edilebilir. Birinci olarak kâmil sıfatlara sahip bir Tanrı kabul edilirken; bu yaratıcının insan hayatı ile herhangi bir bağı reddedilir. Hatta evren ile bağı da sadece maddeyi yaratması ve ona hareket vermesi şeklindedir. Dolayısıyla evrendeki düzen ve kanunların da Tanrı'yla bağlantısı yoktur. Deizmin bu türündeki Tanrı tasavvuru Aristoteles'in ilk muharrik anlayışıyla uyum göstermektedir.

İkinci tür deizm anlayışında ise evrenin yüce bir yaratıcının eseri olduğu, evrenin ve dünyanın kontrolünü Tanrı kendi koyduğu doğal yasalar vasıtası ile yürüttüğüne inanılır. Fakat bu Tanrı'nın insan ile ilişkisinde olmazsa olmaz ilkelere iyilik ve adâlet gibi ahlâksal niteliklerinin olmadığı fikrine yer verilir. İnsanın Tanrı'ya karşı hiçbir sorumluluğu yoktur. Bu tür bir deizm anlayışının ilâhî vahiy ile âhiret inancını da kabul etmediği gayet açıktır.

Üçüncü tür deizm anlayışında Tanrı'nın kemâlinin ve doğa üzerindeki tasarrufunun yanında insanın Tanrı'ya karşı ahlâkî sorumluluğu da kabul edilir. Ancak insanın yaptıklarının ahirette ödül veya ceza ile karşılık bulacağı inancı, ilâhî vahiy ve peygamberlik kurumu kabul edilmemektedir. İnsanın âhlaklı bir

⁴Hasan Tefvik Marulcu, "Enbiyâ 21/30 Bağlamında Kelâm-Belâğat İlişkisi –Ateizm ve Deizme Bir Reddiye–", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 31 (30 Haziran 2018), 403.

yaşam sürmesinin karşılığı ise bu dünyayla sınırlı olmak üzere dürüstlüğü ve yaptığı iyiliklerdir. Yani dürüstlük ve iyilik ödülün bizzat kendisi olmaktadır.

Son deizm çeşidi ise sonsuz kudret ve ilmi ilim sahibi aynı zamanda sınırsız iyilik ve güzelliğin kaynağı, evreni ve dünyayı ve insanı yaratan bir Tanrı'nın varlığını kabul edenlerin oluşturduğu deizm anlayışıdır. O dünyayı ve insanı kontrol eder. İnsana dinî ve ahlâkî mükellefiyetler yükler. Bunun sonucu Tanrı insanın sonraki yaşamında insanlara yapıp ettiklerinin karşılığını verir. Deizmin bu türünde de ilâhî vahiy fikri kabul edilmez.

Tüm deist anlayışlarının ortak noktası, Tanrı'nın kemal sıfatlara sahip olması ilâhî vahyin reddedilmesi ve insan aklına duyulan güvendir. Buradan hareketle deist anlayışta akıl insan hayatının diğer alanlarını düzenlemede söz sahibi olduğu gibi insanın tanrı karşısındaki sorumluluğu ve ahlâkî görevleriyle ilgili bilgiye ulaşabileceği tek kaynak olarak kabul edilmektedir⁵.

Günümüzde deizm denildiğinde en yaygın şekilde anlaşılan şey, felsefi açıdan evreni yaratan ama evrene ve yarattıklarına karışmayan, dinler, bu dinlere bağlı kurumlar ve kutsal kitaplarla herhangi bir bağı olmayan tek tanrıya inanç olarak anlaşılmaktadır.⁶

Deistler, deizmi "doğal din" olarak kabul etmekte; kendilerini de bu doğal dinin mensupları olarak görmektedirler. O yüzden zaman zaman literatürde deizm yerine doğal din (natural religion)⁷ ifadesi de kullanılır.

Deizm, vahye, peygambere ve mucizelere ihtiyaç olmadığını savunurken dayandığı temel iki nokta vardır. Bunlardan biri, Tanrı'nın var olduğu insan aklı ile bilinebilir. Diğeri ise âlem yaratıldıktan sonra kendine ait doğal yasalara tabidir. Tanrı âleme ve insana müdahale etmez, etmesine de zaten gerek yoktur.

Tanrı, insanı yaratmış ve ona akıl vermiştir. İnsana herhangi bir din göndermemiştir. Doğal olarak bir dine de ihtiyaç yoktur. Siyaset, hukuk gibi insani tecrübeler yanında ahlâk da doğal temeller üzerine kurulmalıdır. Bu düşüncelerden hareketle deizm başta Hıristiyanlık ve onu temsil eden kilise olmak üzere

⁵ Deizmin türleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet S Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2002), 180-181; M Emre Dorman, *Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 10-17.

⁶ *Cambridge Dictionary*, "Deism" (Erişim 20 Mayıs 2020); *Oxford Advanced American Dictionary*, "Deism" (Erişim 20 Mayıs 2020).

⁷ John Hick, "Peter Byrne. Natural Religion and the Nature of Religion: The Legacy of Deism. Pp. 271 + XV. (London and New York: Routledge, 1989.)", *Religious Studies* 27/3 (Eylül 1991), 425; Süheyb Bağatur, "Deizmin Mahiyeti ve Tarihi", *Modern Bir Akıl Sapması: Deizm* (İstanbul: Dirayet Kitap, 2019), 10.

din kurumunun gereksizliğini savunur. Tanrının evrene müdahalesini kabul etmediğinden vahye dayalı tüm değerlerin insanlığın zararına olduğunu iddia eder.

İlahi din, vahiy, peygamber ve kutsal kitap kabul edilmediğine göre Deizm’de hakikat nasıl kavranmaktadır? denildiğinde Deizm’in cevabı akıldır. Kimin akılı ya da "Hangi akıl?" sorusuna deistlerin verdiği cevap "Tanrı'nın akılı" şeklindedir. Tanrı'nın akılı ile insanın akılı arasındaki alâka nedir? sorusuna ilk deistler şöyle cevap verir: İnsan, Tanrı'nın ezeli özelliklerinden pay alır. Tanrı'dan pay olarak aldığımız döt özelliğimiz vardır. Bunlardan birisi insanın doğasıdır. Diğer ikisi iç duyularımız ve dış duyularımızdır. Dördüncüsü ise aklımızdır.⁸ Bu dört özellik tüm insanlarda vardır. Bu özellikler bir şeyin hakikatini bilmek için yeterli olup, doğru bilgi elde etme konusunda kaynaklık oluştururlar. Deistlere göre bunların dışında kesin bilgi veren başka bir kaynak yoktur. Özellikle İslam düşüncesinde bilgi kaynakları belirtilirken haber başlığı altında vahyin doğru bilgi veren kaynaklardan olduğu üzerinde durulur.⁹ Fakat Deistler vahyin bir bilgi kaynağı oluşunu kabul etmezler.

Deistler, kutsal kitap ve vahiy yerine tanrının varlığının temeli olarak mantık ve doğayı görmektedir. Evrenin her yerinde bulunan tasarımı hepimiz görüyor ve anlıyoruz ve bu anlayış bizi bir tasarımcının veya tanrının varlığına götürmektedir. Ancak Deizm’in ileri sürdüğü tanrı, İlahi dinlerin merhametli, adil, her şeyi bilen ve her şeyi gören tanrısı değildir. Tanrıyı daha çok doğadaki tasarım ve kanunların varlığının kaynağını açıklayan evrensel yaratma gücü olarak tarif etmektedirler.¹⁰

Bu makaledeki amacımız Tanrı-insan ilişkisinde ilahî vahiy ve peygamberliği reddeden Deizm anlayışının, bu evrenin çok önemli bir parçasını oluşturan insanın vahiy nimetinden istifade etmeden sırf akıldan hareketle Tanrı'yla nasıl bir iletişim kurduğu açıklanmaya çalışılacak, aynı zamanda Deizm’in Tanrı-insan iletişimiyle ilgili temel iddiaları üzerinde durulacaktır. Bu iddialara zaman zaman İslam düşüncesi açısından bazı eleştiriler yapılacaktır. Deizm’in ileri sürdüğü bu iddialar, insanın Tanrı'ya karşı sorumluluğu ve ibadet, ahiret inancı, peygamberlik ve vahiy, dinlere bakış, imân –inanç anlayışı, akıl ve bilime yüklenen anlam başlıkları altında incelenecektir.

⁸ Şaban Ali Düzgün, "Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin", *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*, ed. Sönmez Vecihi vd. (Van, 2017), 4.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Bozkurt, *Kelâmî Epistemolojide Haberin Bilgi Değeri* (Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2019), 83-87.

¹⁰ "World Union of Deists (WUD)", *www.deism.com* (Erişim 21 Mayıs 2020).

2. DEİZM'E GÖRE TANRI-ÂLEM İLİŞKİSİ

Deizm, başlangıçta dünyayı yaratan ancak daha sonra buna müdahale etmeyen bir tanrıya inanır.¹¹ Tanrı kâinatı mükemmel bir şekilde yaratmıştır. Kâinata Tanrının koyduğu tabii yasalar hakimdir. Tanrı kendi koyduğu bu tabii yasalara müdahale etmez. Eğer Tanrı kendisi tarafından konulan bu yasalara müdahale eder ise, o zaman evrenin ve evrende hakim olan yasaların mükemmel yaratılmadığı anlamına gelir. Böylece deist anlayış, Tanrı istediği zaman âleme müdahale eder diyen teist anlayıştan farklı bir anlayış ortaya koymaktadır.¹²

Deizm'e göre Tanrı'nın varlığı ve birliği açıktır. İnsan Tanrının varlığını kendisine ve çevresine bakarak akıl yürütme yoluyla keşfedebilir. Yani Deizm'e göre Tanrı'nın varlığının delilleri insanın kendisi ve doğadır, diyebiliriz. Çünkü insanın bizzat kendisi yaratıcının kendisi olmadığını bir kanıttır; babası, dedesi ataları da kendilerini yaratmamışlardır; hiçbir bitki veya ağaç yahut hayvan kendi kendilerini var etmemiştir. Bütün bu delillere bakıldığında sonsuzlukta var olan ilk nedene, tabiatta bilebildiğimiz görünebilir varlıklardan tamamen farklı olan ve tüm varlıkların varlık nedeni olan yani onları yaratan bir ilk varlığa inanmak zorunlu olmaktadır. İşte bu ilk varlığa insanlar Tanrı demektedirler.¹³

Tanrının varlığının yanında onun sonsuz bilgisine, merhametli oluşuna, cömertliğine ve affediciliğine dair kanıtlar da bilim vasıtasıyla akıl yürütülerek bulunabilir. Örneğin deistlere göre Tanrı'nın hesabını yapamayacağımız kadar yaratmadaki ihtişamı onun gücünü, dünyayı doldurduğu hatta nankörlerden bile esirgemediği bol nimetler onun cömertliğini ve affediciliğini gösterir. Tanrı'nın ne olduğu bilinmek isteniyorsa bu kutsal kabul edilen kitaplarda değil, Tanrı'nın yarattığı ayetlerde aranmalıdır.¹⁴

¹¹ Leslie Stevenson, "Deism", *Eighteen Takes on God*, kitap editörü Leslie Stevenson, 53-58 (Oxford University Press, 2019), 53.

¹² M. Emre Dorman, "Tarihsel ve Teolojik Açından Deizm ve Eleştirisi", *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm.*, ed. Vecihi Sönmez vd. (Van: Ensar Neşriyat, 2017), 226.

¹³ Thomas Paine, *Akıl Çağı -Gerçek ve Efsanevi Teoloji Üzerine Bir Araştırma-*, çev. Ali İhsan Dalgıç (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 28-29.

¹⁴ Paine, *Akıl Çağı*, 29.

Deizm'in Tanrı'nın âleme müdahale etmeme düşüncesi kendi içerisinde tutarsızlıklar ortaya çıkardığı gibi bir takım kelâmî ve felsefi problemleri de beraberinde getirmektedir.¹⁵

Öncelikle âlemde hayranlıkla izlediğimiz muhteşem nizam ve intizamın Allah'tan kopuk, O'ndan bağımsız olması ciddi bir tutarsızlıktır. Çünkü bu düzenin ilim, irade ve kudret sahibi bir zatın yaratması olmadan sürekli kendi kendine gerçekleşmesi imkansızdır. Hiç şüphesiz bu nizam ve intizamı tesis eden mutlak ilim, irade ve kudret sahibi olan varlık, Allah'tır.¹⁶ Allah'ın iradesi ve ilmini bazı felsefi kabullerde olduğu gibi ezelde kalmış, olmuş bitmiş bir hal olarak kabul etmek pek tutarlı görünmemektedir.

Yaratıcı olan Tanrı'nın "kâdir" olduğu yaratma fiilinin var oluşuyla ispatlanmış olmaktadır.¹⁷ Ancak kâdir olan bu Tanrı'nın başka sıfatları yok mudur? Tanrı'nın evrene müdahalesi sadece yaratmadan mı ibarettir? Bu var kılma sürecinde ve sonunda Tanrı'nın rahmet, hikmet, inayet ve adâlet sıfatı yok mudur? Eğer bu sıfatlar yok ise deist tasavvurdaki "Mükemmel Tanrı" anlayışıyla nasıl bağdaşacaktır? Âlemi mükemmel şekilde yaratan Tanrı niye emekliye ayrılınsın ki, yoruldu mu, kötülük işleyenlere adil şekilde ceza vermesi gerekmez mi? Kendisini gereksiz âtil bir duruma düşürmesi kemaline ve kudretine hâlel getirmez mi? Bu tür kelâmî sorulara verilen menfi cevaplar deist mantığı açısından da ciddi anlamda sorunlu durmaktadır.

Sadece isimden ibaret kalmış, âleme müdahale edecek sıfatlardan soyutlanmış bir Tanrı anlayışının Tanrı'nın yokluğunu kabul etmekle eş değer olduğu yönünde ciddi eleştiriler yapılmakta hatta âleme müdahale etmeyen bir tanrı kendine ve başkasına hiçbir faydası olmayan putlara benzetilmektedir.¹⁸

Tanrı'yı sadece ilk sebep olarak görmenin ve insanın günlük işlerinden uzak olduğunu iddia etmenin insana ahlâki bir sorumluluk yüklediği de açıktır. Bu sebeple deistlerin ısrarla ileri sürdüğü "insan ahlâklı olmalı" tezinde, insanın niçin ahlâklı olması gerektiği ikna edici bir şekilde temellendirilememektedir.

Tanrı'nın kemal sıfatlarıyla muttasıf olması açısından bakıldığında yarattığı varlıklarla münasebetine kendisinin ihtiyacı yoktur. Ancak yaratılmış, eksik ve ihtiyaçları olan varlıkların her şeye kâdir, kemal sıfatlarıyla muttasıf olan

¹⁵ Aydın, *Din Felsefesi*, 182.

¹⁶ Halife Keskin, *İslam Düşüncesinde Allah-Alem İlişkisi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 159.

¹⁷ Keskin, *İslam Düşüncesinde Allah-Alem İlişkisi*, 279.

¹⁸ Bk. Keskin, *İslam Düşüncesinde Allah-Âlem İlişkisi*, 175.

Tanrı'ya mutlak surette ihtiyaçları vardır. Tanrı'nın bizzat kendi yarattığı varlıkların kendisine olan bu ihtiyaçlarını görmezden gelmesinin O'nun yüceliğine yakışıp yakışmadığı önemli bir tartışma konusudur.

Tanrı-âlem münasebetinde sadece kudreti ön plana almak bu kudretin sahibinin diğer özelliklerini görmezden gelmek entelektüel olarak da rahatsız edici bir husustur. Tanrı'yı her şeye gücü yeten bir varlık olarak kabul ettikten sonra mutlak kemâl sahibi olan bu varlığın âlemle irtibatının olmadığını iddia etmek bir başka tutarsızlık olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. DEİZM'E GÖRE İNSANIN SORUMLULUĞU VE İBADET

Deizm'e göre insanın Tanrı'dan kaynaklı herhangi bir sorumluluğu yoktur. Çünkü Tanrı insandan mantıksız bir şey istemez. Tanrı zaten zatı gereği mutludur ve iyilik sevendir. O yarattığı kimselerden kendisini mutlu ve memnun eden bir şey istemeye ihtiyaç duymaz. İnsanların da Tanrıyı mutlu etmek için bir şey yapmaları O'nun mutluluğunu artırıp azaltmaz. İnsan ne yaparsa kendi mutluluğu için yapar. Dolayısıyla Tanrının emrine itaat diye bir şey yoktur. Çünkü emrin kendisi yoktur.¹⁹

İslam Dini'ne göre kâinatta hiçbir şey anlamsız, hikmetsiz ve gayesiz yaratılmamıştır. "İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır!"²⁰ gibi ayetlerle insanın asla başıboş bırakılmayacağını onun da bir yaratılış gayesi olduğunu hatırlatmaktadır. Bu amacın kendi yaratıcısı olan Allah'ı tanımak ve O'na iman etmek, ahlâklı ve erdemli bir yaşam sürmek olduğu ifade edilebilir. Bu amacı gerçekleştirmek için Allah'ın akıl verdiği insanı vahiyle desteklemesi O'nun rahmet ve inayetinin bir gereği olarak oldukça makuldür. Deistlerin Kur'an'a sırt dönmesi, ilahî hakikatler olan bu vahyi onaylamaması ,insanın yaratılış amacını da tam olarak anlayamadıklarını göstermektedir.

Peki deistlere göre insanın hiç mi sorumluluğu yoktur? Bu soruya "insanın insan olarak sorumluluğu vardır o da başkalarına iyilik yapmaktır" şeklinde cevap verilir. Deizm'e göre iyinin ne olduğunu bilmek için dinlerden birine inanmak şart değildir. Çünkü iyi akılla bilinir. Eğer bir insan iyiyi kötüden ayıramıyorsa deistlere göre kişinin sorunu din değil akıldır.

¹⁹ Dorman, "Tarihsel ve Teolojik Açıdan Deizm ve Eleştirisi", 224.

²⁰ El-Kiyâmet,36

Deizm'in öncülerinden Thomas Paine'e göre "Tanrı'ya hizmet etmekten anlaşılması gereken, Tanrı'nın yarattıklarının mutluluklarına katkı yapacak biçimde yapılan hizmetlerdir. Bu da kendimizi toplum dışına çıkarma yoluyla bencilce ibadet ederek, münzevi bir hayat sürdürerek gerçekleştirilemez. Ahlâki gerçeğin uygulaması, başka bir deyimle Tanrı'nın ahlâki iyiliğinin taklit edilmesi, onun insanlara iyilikle davranmasının benzerini birbirimize göstermemizden başka bir şey değildir".²¹

Yukarıda ifade edildiği gibi "insanın Tanrı'dan kaynaklanan sorumluluğunun olmadığı" iddiası gençler arasında deist söylemlerin yaygınlaşmasına büyük katkı sağlamaktadır. İnsanlara sorumluluk yüklemeyen ama insanlar zor durumda kaldığında onların sorunlarını çözen bir Tanrı çok makul olmasa da gençler için oldukça cazip durmaktadır.

ABD de gençler arasında yapılan bilimsel bir araştırmada insanları seven, ihtiyaçlarını giderip sorunlarını çözen, onların mutlu olmaları dışında herhangi bir sorumluluk yüklemeyen bu anlayış, "Ahlâki Terapi Edici Deizm" (Moralistic Therapeutic Deizm) olarak tanımlanmıştır. Tanrı "insanlar ihtiyaç duyduğunda yardım eden," ama kendisine karşı herhangi bir itaat, sorumluluk, adanma ve belirli ritüeller çerçevesinde insandan ibadet talep etmeyen bir "terapist" olarak konumlandırılmıştır. Bu durum ABD'de yaşayan gençler arasında "fiili baskın din" olarak ifade edilmektedir. Deizm'in bu türünde, var olan, dünyayı yaratan ve genel ahlâki düzenimizi tanımlayan bir Tanrı'ya inanılmaktadır. Ancak insanların işine özellikle kişisel olarak dâhil olan biri değildir. Çoğu zaman, bu inancın tanrısı güvenli bir mesafeyi korumaktadır.²²

Birçok kimse için Tanrı insanların yaşamlarına, ancak sadece çözülmelerini istedikleri bir sorun veya kötü duyguları olduğunda ve ona dua ettiklerinde karışır. Kriz anları diyebileceğimiz insanın rahat bir şekilde yaşadığı fiziki şartların ortadan kalkmaya yüz tuttuğu daha özel durumlarda en katı putperestler bile sahte tanrılarını unutarak Allah'ın yardımına can atarlar. En inatçı ateistler bile çaresizlik anında kurtuluş için ister istemez Allah'a yalvarırlar.²³ Böylece insandan uzak olan Tanrı, insan ihtiyaçlarına duyarlı hale gelmiştir. Bu anlamda, klasik Deizm, terapötik niteleyici olarak on sekizinci yüzyıl versiyonundan revize edilmektedir.²⁴ Bu durum Kur'an'da çeşitli ayetlerde vurgulanan müşrik psikolojisini hatırlatmaktadır. Allah'a şirk koşan bu insanlar üstesinden

²¹ Paine, *Akıl Çağı*, 56.

²² Cristian Smith, "On 'Moralistic Therapeutic Deism' as U.S. Teenagers' Actual, Tacit, De Facto Religious Faith", <https://www.catholiceducation.org> (Erişim 28 Haziran 2020).

²³ Zekeriya Pak, *Kur'an'da Kulluk* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1999), 126.

²⁴ Smith, "On 'Moralistic Therapeutic Deism'".

gelemeyecekleri bir felâketle karşı karşıya kaldıklarında tam bir samimiyetle Allah'a yönelir, kötü zamanlar geçip refaha kavuştukları anda Allah'ı bırakıp alelâde şeylere kulluk etmeye devam ederlerdi²⁵. Bu yaklaşım tarzı Allah'a karşı bir nankörlük olmanın yanında ister müşrik ister deist olsun inançlarındaki samimiyetsizliğe ve tutarsızlığa da bir örnek teşkil etmektedir.

Tanrı insanlardan bir şeyler talep etmez aksine, insanlara yardım eder. Tanrı'nın insanla iletişiminin amacı, onların sorunlarını çözmek, insanların kendilerini iyi hissetmelerini ve mutlu olmalarını sağlamaktır.²⁶Bu tür bir anlayış Tanrı'yı hizmetkâr bir konuma indirgeme hadsizliğine düşürmektedir. Bu sebeple aslında mükellef olan insan değil bizzat Tanrıdır. Tanrı'nın mükellefiyeti de yukarıda ifade edildiği gibi insanın yardımına koşmak, öldükten sonra da onlardan mükâfâtını esirgememektir. Bu anlayışıyla Deizm vecibesiz, müeyyidesiz, ahlâkî karakterli ama yükümlülüğü olmayan konforlu bir din haline gelmektedir.²⁷

Deizm kendisine inananlara birtakım psikolojik faydaları sağlamada etkili gibi görünmekle birlikte, bazen problemi çözülemeyen kimseler, Tanrı'yı başarısızlıkla suçlamakta ve bunun sonucu yaşadığı bazı acı tecrübelerin etkisiyle ateizme savrulabilmektedir.

Deistlerin Tanrı'ya yapılacak duâ, şükür ve tövbe gibi ibadet şekilleri için vahye gerek olmadığını ileri sürmelerine ve ibadetin içeriğini, ahlâkî gerçeklik ve dürüstlükten kaynaklanan görev ve yükümlülüklerin yerine getirilmesinden ibaret görmelerine rağmen kendilerince ibadet kabul edilen bu tür yaklaşımlara neden ihtiyaç olduğunun makul bir izahını yapmaları oldukça zordur. Bu da deistler tarafından farkında olunsun ya da olunmasın ibadet konusunda vahiy kaynaklı dinlerin etkisinde kaldıkları gerçeğini göstermektedir. Çünkü ibadet, dua, şükür gibi kavramlar insanlığa vahiy yoluyla bildirilmiştir. Deistlerin yükledikleri anlamlar farklı olsa da bu kavramları kullanmaları bu etkiyi açıkça göstermektedir²⁸.

İslam için kulluk insana gerçek hüviyetinin veren fitratna uygun eylemdir. Allah ile insan arasında yaratıcı ve yaratılmış olma ilişkisi temelinde çok özel

²⁵ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı), IV/286.

²⁶ Smith, "On 'Moralistic Therapeutic Deism'".

²⁷ Hasan Yaşar, "'Akıl'ın Mahiyeti ve Modern Bir Akıl Sapması Olarak 'Deizm'", *Modern Bir Akıl Sapması: Deizm* (İstanbul: Dirayet Kitap, 2019), 103.

²⁸ M Emre Dorman, *Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 293-298.

bir bağ var vardır. Allah insanla ilişkisini hiçbir zaman kesmemiş, ona doğru yolu göstermiş, onu akılla birlikte vahiyle de desteklemiştir. İnsanın sadece kendi yaratıcısı olan Allah'a kul olması ona duayla ibadetle yaklaşması insan onurunun ve hürriyetinin en büyük garantisidir²⁹. Deistlerin bu bağı zayıflatmaları insanı daha iyi ve ahlaklı yapmanın aksine kendisine ve Rabbine karşı yabancılaşmasına neden olmaktadır.

4. DEİZM'İN TANRI-İNSAN MÜNASEBETİNDE DİNLERE BAKIŞI

Deistlere göre tüm insanlar için tek bir din vardır o da Deizm'dir. Bu dinin tek belirleyicisi ve kural koyucusu akıldır. Başlangıçta tüm insanların tek ve ortak dini Deizm'di. Fakat daha sonra insanlar diğer insanlara hükmetmek ve onları kontrol altında tutmak için dinler uydurmuşlardır. Deistlere göre tüm dinler insanların uydurmasıdır. Hatta onlara göre Âdem diye biri varsa deist olarak yaratılmış olmalıdır. İnsanların anlayamadıkları konular tek tanrı inancına sahip bu doğal dine ekledikleri fazlalıklardan ortaya çıkmaktadır. Eğer yine evrensel bir din ortaya çıkacaksa bu yeni bir din olmayacaktır. İnsanlar ilk inandıkları şeye yönelerek Deizm çatısı altında birleşeceklerdir.³⁰

Deistlerin iddialarının aksine evrensel din söylemi aslında İslam'a aittir. Konuyla ilgili şu ayetleri zikredebiliriz: *"Allah katında yegane din İslamdır."*³¹ *"Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girerse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o âhirette ziyan edenlerden olacaktır."*³² Tüm peygamberlerin Allah'ın tüm insanlığa gönderdiği din olan İslam'ı tebliğ ettiği gerçeği peygamberimizin dilinde şöyle ifadesini bulmuştur *"Biz peygamberler topluluğu babaları (dinleri) bir, anaları (şeraitleri) farklı kardeşler gibiyiz, dinimiz birdir."*³³

Dolayısıyla Hz Ademden Hz Musaya Hz İsaya ve Hz Muhammede kadar tüm peygamberlerin dini İslamdır. Eğer tüm insanlık tek bir din çatısı

²⁹ Pak, *Kur'an'da Kulluk*, 320 vd.

³⁰ Paine, *Akıl Çağı*, 63.

³¹ El-Âl-i İmrân, 19.

³² El-Âl-i İmrân, 85.

³³ el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-şahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), IV, Enbiya, 142.

altında birleşecekse bu tüm insanlığa hitap eden evrensel dinin adı olan İslamla sağlanabilir.

Yahudilik, Hıristiyanlık veya İslâm başta olmak üzere ilahi kaynaklı olduğu kabul edilen tüm dinler, insanlığı korkutarak esir eden, gücü ve kazancı tekelleştirme amacı güden insan icatlarından başka bir şey değildir.³⁴

Deistler her ne kadar kabul etmeseler de tanrı tasavvurları ilâhi kaynaklı dinlerin âlemi yaratan ve muhteşem bir düzen koyan tanrı anlayışıyla en azından bu yönüyle uyuşmaktadır. O zaman aklımıza şöyle bir soru gelebilir, Deizm'in dinlerle sorunu nedir, dine nasıl bakmaktadır? Deizm tanrının herhangi bir peygamber dolayısıyla vahiy göndermediğini iddia etmektedir. Tanrı insana din değil akıl vermiştir.³⁵ Mevcut dinler işte bu akılla çelişmektedir. Onlara göre gökten indiği iddia edilen dinlerin ilk günah, su üzerinde yürüme, tıbbi müdahale olmadan üfleterek iyileştirme, kızıl denizi ortadan ikiye ayırma gibi çılgınca ve mantıksızca³⁶ iddiaları, insanlara kabul ettirmeye çalıştıkları uydurma şeylerdir.

Deizm'e göre mevcut dinler akıl ve bilimle çelişmektedir. Bu dinler insanlığa barış ve kardeşlik yerine, savaş, kan ve gözyaşı vermişlerdir. Çatışmanın ve marazın kaynağı olmuşlardır. Bütün dinler akli ve beyni prangalamıştır. İnsan özgürlüğünü sınırlamışlardır. Bu dinlerin ortaya koyduğu kabuller insanın ahlâklı olmasını da temin edememektedir. Buna da dindar insanların ahlâksızlığını örnek gösterirler. Çünkü dindar insanlar toplumun çoğunluğunu oluştursa da ahlâksızlık, rüşvet, rant, çatışma ve şiddet her yerde vardır. Bu durum dinlerin insanları ahlâklı yapması şöyle dursun tam aksine toplumdaki tüm ahlâksızlıklara meşruiyet kaynağı oluşturmaktadır.³⁷

Deizm'e göre insanın ahlâklı olması için bir dine inanmasına gerek yoktur. Hatta onlara göre Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarının putperest olarak nitelendiği kültürlerdeki adâlet ve ahlâk anlayışı, Kitab-ı Mukaddes ve Yeni Ahit'tekine göre çok daha iyidir³⁸. Çalmamak, rüşvet almamak için bir dine mensup olmak değil insan olmak yeterlidir.

³⁴ Paine, *Akıl Çağı*, 4.

³⁵ Dünya deistler birliği mevcut başkanı Bob Jhonsen, bir kitabının adına deistler tarafından slogan olarak kullanılan bu cümleyi vermiştir: Tanrı bize akıl verdi, din değil.(God gave us reason not religion)

³⁶ "https://www.deism.com/deism_defined.htm".

³⁷ Dorman, *Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım*, 499; Paine, *Akıl Çağı*, 66.

³⁸ Paine, *Akıl Çağı*, 167 Bk. 28. Dip Not.

Günümüzde bir deistin Twitter’da yazdığı şu sözler bu bakış açısına güzel bir örnektir:

“Ben deistim hiç çalmadım günah olduğu için değil; karakersizlik olduğu için, hiç rüşvet almadım haram olduğu için değil; ahlâksızlık olduğu için, muhtaçlara yardım ettim sevap olduğu için değil, insan olduğum için. Yani insan olmak için bir dine inanmam gerekmiyor bence.”³⁹

Hıristiyanlığa bir tepki olarak ortaya çıkan bir felsefi anlayış olan Deizm’in zamanla evirilerek adım adım dinleşme sürecine girdiği de görülmektedir. Hıristiyanlığa tepki olarak doğmasında özellikle ilk deistlerin haklı haykırışları ve tepkileri göz ardı edilmemelidir. Amerikalı yazar ve Tarihçi John Toland bu konuda der ki, tabii din asıl itibarıyla sade ve kolaydır. Fakat din adamları bu doğal anlayışa kendi bozulmuşluklarını katarak bazı gizem ve efsaneler uydurarak zolaştırmışlardır. İnsanların duyguları sömürülerek kiliselerde toplanan paralardan menfaat elde etmişlerdir. Din adamları dini kullanarak rahat bir hayat sürerken, kızarmış etlerle beslenirken kiliseye yardım etmeyi ibadet olarak gören fakirler yiyecek ekmek bulamamışlardır. Hatta açlıktan dolayı ölenler dahi olmuştur.⁴⁰ Halbuki İslam dini deistlerin eleştirdikleri bu hususlara Kuranda dikkat çekmektedir.

Deistler dinleri eleştirirken zaman zaman akıl ve mantıktan tamamen uzaklaşıp aşırıya kaçtıkları da görülmektedir. Örneğin dünyanın birçok yerinde aç kalan, tıbbi yardım alamayan veya ilaç bulamayan insanların bu halde olmasının sebebi ve sorumluluğu bu din mensuplarına yüklenmektedir.⁴¹ Bu zor durumda olan insanlara ücretsiz eğitim, tıbbi yardım ve doktor desteği sağlayarak bir çeşit dinlerin ortaya çıkardığı bu haksızlıkları ortadan kaldırmaya en büyük alternatifin Deizm olduğunu göstermeye çalışmaktadırlar.⁴²

Deistlerin yukarıda ifade edilen iddialarının aksine İslam imkânı olan tüm müslümanlara toplumda muhtaçların korunup kollanması ve sosyal adaletin gerçekleşmesi için sorumluluk yüklemiştir. Kur’an’ın namazla birlikte en fazla üzerinde durduğu ibadet zekâttır. Bu sebeple ekonomik ve sosyal adaletin sağlanmasında önemli işlevi olan kurban, zekât ve sadaka gibi ibadetler vasıtasıyla zenginle fakir arasında uçurumun kapanarak toplum arasında sevgi ve

³⁹ “https://twitter.com” (26 Nisan 2020); “Su Twitter’da”, *Twitter*, ts.

⁴⁰ Dorman, “Tarihsel ve Teolojik Açından Deizm ve Eleştirisi”, 225.

⁴¹ Bob Jhonsen, “Unacceptable Cost of ‘Revealed’ Religion”, *www.deism.com* (Erişim 02 Temmuz 2020).

⁴² “https://www.deism.com/deism_defined.htm”.

kardeşlik bağının kurulması, yetimlerin ve öksüzlerin gözetilmesi müslümanlar için bir tercih meselesi değil zorunluluktur.

Sosyal adaletin sağlanması için zekât, sadaka, kurban gibi mali ibadetler fakir, kimsesiz, yetim, yolda kalmış ve borçlu olanlar gibi toplumun ihtiyaç sahibi tüm sınıflarını kapsayacak kadar geniş tutulmuştur. İmkânı olan müslümanlar toplumun sayılan düşkün kesimlerini asla açlık ve sefaletle yüz yüze bırakmaz. Komşusu açken tok yatan bizden değildir uyarısını her zaman yüreğinde hisseder. Görüldüğü gibi İslam Dini deistlerin iddialarının aksine insanları ezmek veya ellerindekini almak bir yana zekât sadaka kurban gibi ibadetler aracılığı ile birbirinin derdine duyarlı, paylaşmayı bilen, huzurlu bir toplum ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

Birçoğuna katılamasak da deistlerin bazı tespitleri doğru olabilir. Yahudi ve Hıristiyanlık için sordukları sorularda da haklılık payları olabilir. Ancak soru sormak kadar cevap vermek de önemlidir. Deistler soru sormak ve sorgulamaktaki başarılarını bu soruların cevaplarını vermede gösterememişlerdir. Din mensuplarına karşı sordukları soruların birçoğu kendi söylemleri içinde sorulabilir sorulardır. Bu tür sorulacak sorulara hiçbir mantıklı cevapları yoktur.

Şu an dünya Deizm birliği başkanı olan Bob Jhonsen'in Deizm'in önemli kitaplarından bir olarak kabul edilen "Deizm: Dinde Bir Devrim, Sizde Bir Devrim" (Deism: A Revolution in Religion, a Revolution in You) kitabı üzerine bir okuyucunun yorumu bu tespitimizi desteklemektedir:

"Bu kitabı okumaya karar verdim çünkü Deizm felsefesini kendi inançlarıma yakın görüyorum. Deizm inanç sisteminin ilkelerini açıklayan bir eser okumayı umuyordum.

Ancak bu kitabın sağladığı şey, organize dine karşı uzun bir nutuktan başka bir şey değildir.

Örgütlü dinde neyin yanlış olduğunu duymak istemiyorum. Bunu zaten biliyorum. Deizm ile neyin doğru olduğunu bilmek istiyorum. Açıklanan şey din yanlış, Deizm haklı.

Örgütlü dinde yetişmiş bir insan için kesinlikle hiçbir şekilde aydınlatıcı olmayacak, ancak kendilerini inançlarını sorgularken bulacaktır. Ve Deizm hakkında gerçekten bilgilendirici ve ölçülü bir çalışma okumak isteyen bana gelince, bu sorularına cevap vermeye veya bana herhangi bir içgörü sağlamaya bile yaklaşmadı."⁴³

Deizme dair yazılmış pek çok eser için benzer eleştiriler yapılmaktadır. Apolojik (sloganik övünç) söylemlerle sadece eleştirip, kendin doğruyu

⁴³ "Deism: A Revolution in Religion, a Revolution in You" (11 Mart 2009) Kitap Hakkında yapılan Yorumlar Kısmında.

belirleyemezsen ortaya attığın eleştiriler boşlukta kalacak ve insanları ikna etmekte yeterli olamayacaktır. Deizmin bir çok söylemi mevcut dinleri ve din-darları eleştiri üzerine inşa edilmiştir. Kendisi bu sorunları izah etme ve temellendirme konusunda pek başarılı olamamıştır. Hatta birçok soruna hiç öneri getirememiştir.

Deistler ayrıca insanda doğal bir din duygusunun olmasından hareketle Tanrı'nın herhangi bir bildirimde bulunmadığı zannına kapılmışlardır. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerîm insana aklını kullanarak kendi iç âlemini ve evreni gözlemlediği takdirde vahyin, hakikatin ta kendisi olduğunu fark edeceğini söyler. Bu Kur'ân'da açıkça ifade edilmiştir. *"Varlığımızın delillerini, (kâinattaki uçsuz bucaksız ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur'ân'ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabbinin, her şeye şahit olması yetmez mi?"*⁴⁴

5. DEİZM'İN PEYGAMBERLİK VE VAHYE BAKIŞI

Deistler din de dâhil tüm metafizik alanın ancak akılla açıklanabileceğini ileri sürmekte, akılla izah edilemeyen hiçbir dini kurum ya da inancı kabul etmemektedirler. Dolayısıyla peygamber, vahiy, kutsal kitap gibi kavramları da bu açıdan değerlendirmektedirler.

Deizm'e göre eğer vahiy gibi kutsal bir bilgi kaynağı aranacaksa bu akıldır. Tanrının gücü açısından vahiy de peygamber göndermek de imkân dahilinde olsa da bunlar herkesin her çağda kendi dilinde anlayabileceği ve görebileceği şekilde evrensel nitelikte olmalıdır. Vahiy ancak bu şartlar altında kabul edilebilir. Peygamberlik ise tamamen gereksizdir. İlahi dinlerin iddia ettiği vahye bakıldığında bunların evrensellik özelliği taşımadığı, belli dönemde belli insanlara kendi dillerinde gönderildiği görülür. Örneğin yaşadığı dönemde yüzlerce farklı dil konuşulan ve kendisi sadece İbranice bilen İsa herhangi bir şeyin tüm uluslar tarafından bilinmesini nasıl sağlayabilirdi?

İnsanlar arasında evrensel bir dilin olmaması çeviri yapılmasını gerektirmektedir. Çeviri yapılırken de insan dilinin zayıflıklarının yanında çeviri yanlışları, basım araçlarının yol açtığı hatalar, çevirmenin bilinçli değişiklik yapma ihtimali gibi nedenlerden dolayı orijinal metnin büyük kayba uğramadan bir dilden başka bir dile aktarılmasının mümkün olmadığı bilinmektedir. İfade edilen nedenlerden dolayı deistlere göre sözlü veya yazılı insan dili Tanrı Kelâmı'nın

⁴⁴ El-Fussilet 41/53.

aktarım aracı olamaz. Dolayısıyla vahiy konusunda Deizm'e göre geriye sadece akıl ve tabiat dışında evrensel olan bir şey kalmamaktadır.⁴⁵

Fakat bu bakış açısıyla insanların vahye dair suistimallerinden dolayı peygamberlik müessesesi gereksizse, bilim adamlarının tabiate ve bilime dair suistimallerinden dolayı da bilim müessesesi de gereksiz olmalıdır. Kişisel kusurların bir müesseseye mâl edilmesi haksızlıktır. Akıl şu ilkeyi ortaya koymuyor mu? "Suç ve cezada bireysellik esastır" ilkesi aklında ortaya koyduğu temel hukukî ve âhlakî bir ilkedir.

Thomas Paine'bu durumu şöyle ifade etmektedir.

*"Bazıları, "Tanrı kelamı yok mudur, vahiy yok mudur?" diye soracaklar belki. Ben buna evet derim, Tanrı kelamı ve vahiy vardır. Tanrı kelamı gözlemlediğimiz evrendir"*⁴⁶

Görüldüğü üzere Deizm'de Tanrı insana evrensel bir dille seslenmektedir. O da evrenin kendisidir.

Dinî anlamda, deistlerin vahiyden kasıtları genellikle ilk kaynaktan (Tanrı) fizik ötesinden haber verilmesidir. Onlara göre bu tür bir vahiy anlayışı anlamsızdır. Mesela, eğer Tanrı bana bir şeyleri vahiy ederse bu bana gaipten gelmiş bir haber olurdu. Eğer ben tanrının bana söylediğini bir başkasına söylersem, bu haber sadece kulaktan dolma bir haber olurdu. Eğer bu kişi benim söylediğime inanırsa, tanrının değil benim söylediklerime inanmış olacaktı yani benim doğrularıma güvenecekti.⁴⁷ Dolayısıyla herhangi bir sözde gökten inmiş bir dine inanan bir kişi Tanrı'nın vahyine değil, aracı olarak çalışan kişinin iddialarına inanmış olmaktadır.

Deizm'in bu söylemleri İslam kelamını bilmeyenler için belki mantıklı gelebilir. Fakat İslam kelâmında sıradan bir kimsenin verdiği haber değil peygamberliği mucize ile ispatlanmış bir zatın verdiği haber vahiy olarak kabul edilir. Peygamber olduğu mucize ile sabit olmayanların verdiği haber diğer haber kriterlerine tabi olarak değerlendirilir.⁴⁸ Mesele deizm'in söylediği gibi basite indirilerek sıradanlaştırılmaz.

Deistlere göre *"Ancak, aklımız/mantiğimiz ve inancımız Deizm'de bir arada bulunur. Evrenin harika yapısı ve gördüğümüz yaratılış sistemi, tanrının mevcudiyetine, bize kitapların*

⁴⁵ Paine, *Akıl Çağı*, 21,28.

⁴⁶ Paine, *Akıl Çağı*, 27.

⁴⁷ Paine, *Akıl Çağı*, 5-6.

⁴⁸ Ayrıntu bilgi için bk. Bozkurt, *Kelâmî Epistemolojide Haberin Bilgi Değeri*, 82 vd.

gösterebileceğinden çok daha büyük bir kanıttır ve aynı zamanda onun gücünün büyüklüğünü gösterir.”⁴⁹

Deistler klasik yazılı vahyi kabul etmeme nedenlerini de şöyle açıklamaktadırlar: Sözde vahiy kabul edilen kutsal kitaplar içerisinde aklın ve mantığın kabul edemeyeceği saçma şeyler barındırmaktadır. Deistlere göre eski ve yeni ahitte tanrıya atfedilen ancak bizde tiksinti veya küçümsemeye neden olan değerless hikâyelerle karşılaşırız. Bunları tanrı kelâmı olarak nitelemek utanç vericidir.⁵⁰ Bu da onların tanrının vahyi değil insan ürünü olduğunu gösterir.

Müslümanların, özellikle ilk dönem deistlerin fikirlerine bakarken muhakkak göz önüne alması gereken bir konu vardır. Onların vahiy ve peygamberlik anlayışları ve eleştirileri her ne kadar tüm dinlere yönelik olduğu iddia edilse de genel olarak Yahudi ve Hıristiyanların tahrip edilmiş kutsal kitaplarına ve gerçeklikten kopmuş peygamber algılarına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. İslam Dini ile ilgili detaylı bir araştırma ya da okuma yapmadan yüzeysel olarak “İslam Dini ve Kur’ân-ı Kerîm de tıpkı Yahudi ve Hıristiyanların dini ve kitapları gibidir” ön yargısından hareket ettikleri görülmektedir. Bu duruma Thomas Paine’in Age of Reason kitabında kutsal kitapları eleştirirken Kur’ân-ı Kerîm’le ilgili olarak “Kuran’ın cennette yazılıp bir melek aracılığıyla Muhammed’e gönderildiği bana söylendiğinde, bunun da söylentiye dayalı kanıt olduğu ve önceki gibi (Yahudi ve Hıristiyanların Kutsal Kitapları) ikinci el otoriteye dayalı olduğunu ileri sürebilirim. Bu meleği ben şahsen görmedim ve buna inanmama hakkım vardır”⁵¹ gibi oldukça bilimsellikten ve akıldan uzak bir ifade kullanmaktadır. Hiçbir Müslüman Kur’ân’ın cennette yazıldığını iddia etmez. Söylentiye dayalı kanaatlerinin tutarsızlığı ortadadır. Bu da İslam’a dair yüzeysel bir bilgileri olduğu gerçeğini hatırlatmaktadır.

Tanrı’nın insanlara vermiş olduğu akıl yeteneğini yeterli gören deistler, insanın davranışlarında sadece akıl ile hareket etmediği, nefsi duygulara uyduğu, zaman zaman hevasına göre hareket ettiği gerçeğini görmezlikten gelmişlerdir. İnsan ruhunun, şehvetlerden ve hayvani iştihadan doğan tabii eğilimi vardır. Kur’ân’da hevâ olarak tanımlanan bu eğilim insanı yönlendirdiği takdirde doğruluktan, hak ile hükmetmekten alıkoyar. Dini konularda hevâsına uyan kişinin de doğru yoldan çıkacağı kesin gibidir. Tarihte görüldüğü gibi ilim yerine nefsin ve hevânın güdümüne giren insanlar vahye ve peygamberlere karşı büyüklük taslayarak onları yalanlamışlar, hatta kendilerini doğruluğa çağırarak bu

⁴⁹ https://www.deism.com/deism_defined.htm.

⁵⁰ Paine, *Akil Çağı*, 17.

⁵¹ Paine, *Akil Çağı*, 16.

elçileri katledecek kadar ileri gidebilmişlerdir⁵². Bu açıdan bakıldığında mevcut Deizm anlayışında Aristo, Voltaire, Thomas Paine gibi düşünürlerin fikirlerine çok sık atıf yapılsa da bir peygamberin sözüne atıf yapılmasını bağnazlık olarak görmektedirler. Bu da bize Deislerin tam bir ön yargı ile hareket ettiklerini göstermektedir.

Deistler kutsal kitaplardaki çelişkileri fark ederek Tanrı'nın bu tür bir kitap göndermeyeceğini ileri sürmektedirler. Onlara göre bu kitapları tanrıya atfetmek o kemal sıfatlara sahip yaratıcıya da hakarettir. Örneğin Hıristiyanlıktaki teslisin akıl ve mantık açısından hiçbir tutarlı açıklaması yoktur. Böyle bir fikir vahyin bir parçası olamaz. Çünkü insanlığın anlayamayacağı bir şeyin Tanrı tarafından vahyedilmesi imkânsızdır.⁵³ Bu ifadeler çeşitli saiklerle insanlar tarafından tahrif edilerek çeşitli değişikliklere uğratılmış olduğu gerçeği göz önüne alındığında Tevrat ve İncil için doğru olsa da Kur'ân-ı Kerîm için geçerli değildir. Deistler Kur'ân'ı incelemeyen ön yargıyla tüm ilâhi kitapları bir kefedede değerlendirdiğinden Kur'ân-ı Kerîm'in tutarlı ve güvenilir, herhangi bir çelişki barındırmayan ve akli kullanmayı destekleyen bir vahiy kaynağı olduğunu fark edememişlerdir.

Bir grup deistin ileri sürdüğü evrene müdahil olan ama insanla ilgilenmeyen Tanrı tasavvurundaki dikkat çekici çelişkilerden birisi de akıllı ve düşünen bir varlık olmasının yanında ihtiyaç ve eksiklikleri de bulunan insanın Tanrıya evrenden daha çok ihtiyaç duyduğu gerçeğidir. Sınırlı, sonlu ve aciz olan insanın sınırsız, sonsuz kudret ve merhamet sahibi olan Tanrı'ya olan bu ihtiyacını görmezden gelmek çok makul durmamaktadır. Aklın sağladığı imkânları kullanarak evrene bakan ve çıkarımlarda bulunan filozofların aksine peygamberler, dünyayı, evreni anlamlandırmakla kalmamışlar aynı zamanda ahlâki anlamda olumlu yönde değiştirmek için de büyük gayret sarf etmişlerdir. Bu yönüyle bakıldığında deistlerin ileri sürdüğü peygamberlere ihtiyaç yoktur iddiası pek de tutarlı durmamaktadır. Hıristiyanların peygamber kurumunu tahrif etmesi ve bunun sonucu ortaya çıkan hatalı peygamber algısını bir bütün olarak İslam da dâhil dinin kendisine mâl etmenin yanlışlığı ortadadır.⁵⁴

Deistlerin yaratıcı, koruyucu, her şeye gücü yeten ve özgür bir varlık olarak kabul ettikleri Tanrı'nın ilahi rehberliğe ihtiyaç duyan insanları kendi hallerine bırakmasının, onlara hitap etmemesinin ve onlara herhangi bir bildirimde

⁵² Pak, *Kur'an'da Kulluk*, 165-169.

⁵³ Meryem, Kardaş "Deizmin İncilinde Tanrı ve Din Tasavvuru", *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar Ve Deizm*, ed. Sönmez Vecihi, Kıyıcı Burhanettin, Yıldız Metin (Van, 2017), 15-28.

⁵⁴ Düzgün, "Deizm: Öncü İsimler", 7.

bulunmamasının gerekçelerini makul ve anlaşılabilir bir şekilde izah edemediği görülmektedir.⁵⁵

6. DEİZM'İN İMAN ANLAYIŞI

Deizm'in vahiy kaynaklı dinlere eleştirilerinden birisi de bu dinlerin imân anlayışlarıdır. Deistler tanrıya inanmayı ifade etmek için "îman" (faith) kavramı yerine "güven" (trust) kelimesini kullanmayı tercih etmektedirler. Çünkü deistler imân kavramını dindar insanlar için akıllarını ve düşünme yeteneklerini devre dışı bırakarak sorgulamadan uydurulmuş şeyleri kabul etme, şeklinde tarif ederler. Bunun sonucu olarak da dinler imânı dayattıkları için insan özgürlüğünün, gerçeği araştırma ve hakikati sorgulamasının önündeki en büyük engel olarak görürler. Onlara göre varlığı apaçık ortada olan, sonsuz, yüce ve akıllı bir yaratıcı vardır. Bu imân ile değil akıl ile alakalıdır.⁵⁶

Deistlerin imân, güven gibi kavramlara yükledikleri anlamların aydınlanma döneminin genel anlayışından etkilendiği söylenebilir. İman kavramı, akıldan kopuk, araştırma ve soruşturma gereği duyulmadan gerçekleşen bir ön kabul, güven kavramı ise aklî melekeleri kullanarak gerçekleşen bir inanç olarak anlaşılmaktadır. Bu sebeple deistlere göre vahyedilmiş dinlerin mensupları akıllarını kullanmadıkları için imâna başvurmaktadırlar. Çünkü dinler insan aklına ters düşen hurafe ve batıl inanç gibi pek çok şey içerdiğinden kişinin bu dinlere inanabilmesi için aklını bir kenara bırakıp sadece imân etmesi gerekmektedir. Ancak Deizm insanın aklına ve inancına uygun olarak, inanç, akıl ve bilimi bir arada uyumlu bir şekilde harmanlayabilir. Bundan dolayı deistlerin, geleneksel dinlerin kullandığı imân kavramından ziyade güven kelimesini ön plana çıkardığı söylenebilir.⁵⁷

İmân kavramı deistlere göre, dinler tarafından inanılmaz bir şekilde istismar edilmekte ve bu dinler tarafından mantıksız bir iddiayı kabul ettirmek için insanların tanrı vergisi akıllarını sekteye uğratmak yâda en azından akıllarını bulandırmak için kullanılmaktadır. Sözde gökten inme dinler için mucizeler, aklın almayacağı hurafe ve batıl inançlar gibi çılgınca ve mantıksızca iddiaları insanlara kabul ettirmenin tek yolu "imân" kavramından geçmektedir. İman kelimesi yüzyıllar boyunca dinler tarafından kullanıldığı ve asıl anlamı çarpıtıldığı için,

⁵⁵ Dorman, "Tarihsel ve Teolojik Açıdan Deizm ve Eleştirisi", 226.

⁵⁶ "https://www.deism.com/deism_defined.htm".

⁵⁷ Dorman, *Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım*, 100,343.

Deizm "imân" kelimesi yerine bilinçli olarak "güven" kelimesini kullanmayı tercih etmektedir.⁵⁸

İslam Dini açısından iman, insanı dönüştürme gücü ve etkisi olan ilahî bir kuvvet ve kudret olarak tanımlanabilir. İmanın mekânı kalp olup en temel özelliği güvenmek, emin olmaktır. Mü'minlerin, Allah anıldığı zaman kalpleri titremesi ve Rablerine güvenip tevekkül etmeleri imanın duygu boyutuna işaret etmektedir. Ancak iman sadece duygu boyutu olan bir durum değildir. Onun düşünce ve davranış boyutları da vardır. Tefekküre vurgu yapan, imanı sağlam temeller üzerine oturtan akıl ve aklın ürettiği bilgiler imanın düşünce boyutunu oluşturmaktadır. Aklın ve kalbin tatmin olması için Hz İbrahim'in ölüleri Allah'ın nasıl dirilttiğini göstermesini istemesi, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünmeyi emreden ayetler imanın düşünce ve bilgi boyutuna işaret etmektedir.⁵⁹

İslam hayatın her alanında olduğu gibi iman konusunda da bilgiye, araştırma ve düşünmeye çok değer verir. İmanın deliller ışığında akli araştırma ve düşünme sonucu olduğu vurgulanır. Bu açıdan bakıldığında deistlerin, "*vahyedilmiş dinlerin mensupları inanç konusunda akıllarını kullanmadıkları için imân kavramına sığınmaktadır*" gibi hükümleri İslam Dini söz konusu olduğunda büyük bir haksızlık ve insafsızlık örneği olarak durmaktadır. Akıl, bilim ve araştırmaya çok büyük değer verdikleri iddiasıyla ortaya çıkan bu anlayışın sahipleri bilinçli ya da bilinçsiz olarak İslam'ı kendi kaynaklarından öğrenme zahmetine girmeden ön yargıyla hareket edip İslam'ı diğer dinlerle aynı kefeye koyarak haksız bir genelleme yaptıkları görülmektedir.

İslam'da imanı oluşturan konuların bilinmesi aklın tefekkür ve istidlali ile mümkün olur. Bu da hem akıl hem de vahiy yoluyla oluşur. Allah'ın insanı imanla mükellef tutması ancak aklın mevcudiyetiyle geçerlilik kazanır.⁶⁰ Herhangi bir araştırma ve delil olmadan ana-baba veya çevrenin etkisiyle oluşan inanç, taklidî iman olarak isimlendirilmiştir. Hatta bu tür bir imanın geçerli olup olmadığı kelâm kitaplarında tartışma konusu yapılmıştır. İslam'da asıl olarak

⁵⁸ "https://www.deism.com/deism_defined.htm".

⁵⁹ Vezir Harman, "Psiko-Sosyal Kelâm: İman Kavramı Bağlamında Duygu, Düşünce ve Davranış Et-kileşimi", *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (NKUIFD)* 1/2 (22 Haziran 2016), 47,49,51.

⁶⁰ Muhammed İbn Muhammed Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı), 487-493.

hedeflenen ve teşvik edilen iman türü, kesin delillere, doğru bilgiye ve araştırmaya dayalı olarak oluşan imandır⁶¹.

7. DEİZM'E GÖRE AHİRET İNANCI

Deistler insan da dâhil varoluşun gayesini, amacını anlamada bilinemezci (agnostik) bir tavır içerisindedirler. Deizm, evrenin muhteşem bir düzen içerisinde tanrının varlığının bir göstergesi olduğunu düşünür. Doğanın, tabiatın hatta insanın nasıl yaratıldığının bir izahı vardır. Ancak şu soruların tatmin edici bir cevabı yoktur: Tanrı bir saat gibi işleyen muhteşem evreni niçin yarattı? Niçin bu düzeni koydu? İnsana niçin akıl verdi?

İnsanoğlu akıl yürütme sayesinde ahlâki yasaları bulabilir ve bilebilir. Ancak yeniden bir dirilme olmayacaksa, insan bu dünyadaki yapıp etmelerinden hesaba çekilmeyecekse o zaman bu ahlâki ilkelere niçin uymalı yâda niçin iyi olmalı? Bu noktalarda Deizm'in insan aklını merkeze alan hakikat anlayışı bu soruları makul bir şekilde açıklamada yetersiz kalmaktadır.

Deizm'e göre dünyadaki varlığımızın bir amacı ve gayesi var mıdır?

Dünyada bir amacımızın olup olmadığı konusunda deistler arasında fikir birliği bulunmamaktadır. Her şeyi yaratan ve her şeye gücü yeten bir tanrı insanı niçin yarattı, ona niçin akıl verdi? Bu sorulara da deistlerin ortak bir cevabı yoktur. Bir kısmı insanların yapıp ettiklerinin muhakkak bir karşılığının olacağına inanırken bir kısım deistler ise bu konuda yukarıda da ifade edildiği gibi agnostik tavır sergilemişlerdir.⁶² Ahiret hayatının varlığını kabul etmemek, bu dünyadaki hayatımızın bir imtihan olduğu gerçeğini de kabul etmemek anlamına gelir. Ahiretin varlığı ancak insanın yapıp ettiğinin bir karşılığını görmesi halinde anlamlı olabilir. "Cezasını çekmeden ölen kişilerin cezası ve zulmen öldürülen bebeklerin hakkı ne olacak?" sorusuna adalet duygusuna sahip insanın vicdanını tatmin edecek bir cevabın verilmesi gerekmektedir. Tanrı insanların yaptıklarıyla ilgilenmiyorsa veya insana hesap sormayacaksa ahiretin varlığının bir anlamı olamaz. Bu açıdan bakıldığında insana müdahale etmeyen, onunla ilgilenmeyen bir tanrı tasavvurunda ahiretin varlığı da zaten pek makul gözükmemektedir.

Deizm bedenimiz öldükten sonra insana neler olacağını bildiğini iddia etmese de bu konuda endişelenmeyecek kadar Tanrıya güvendiklerini ve onu

⁶¹ Hulusi Arslan - Mustafa Bozkurt, *Sistemantik Kelâm* (Malatya, 2018), 93-94.

⁶² "https://www.deism.com/deism_defined.htm".

sevdiklerini söylerler. Deizm'in önderlerinden Thomas Paine'in şu sözü Deizm'in ahiret düşüncesini yansıtmaları bakımından iyi bir örnektir:

"Bana bu varlığı verenin, bu vücut içinde ya da istediği başka bir biçimde bunu devam ettireceğine dair gayet olumlu kanaatlerim ve inancım var; bu varlığımdan önce de başka bir varlık olarak evrende yer aldığıma da inancım tam olduğundan, gelecekte de varlığımın sürmesi ihtimali çok yüksektir" ⁶³

Deistlerin ahirette ne olup biteceği insanın hesaba çekilip çekilmeyeceği konusunda kesin bir yargıları olmasa da yukarıdaki cümleden reenkarnasyon inancını çağrıştıran yeniden dirilmeye ilgili aslında bir ümit ve beklenti taşıdıkları anlaşılmaktadır.

8. DEİZM'E GÖRE TANRI-İNSAN MÜNASEBETİNDE BİLİMİN YERİ

Deizmde bilim, tanrı-insan münasebetinde çok önemli bir yere sahiptir. Rahiplerin boş, saçma kasvetli inançlarıyla uğraşmaktansa daimi kaynaklar olan doğa, matematik ve mekanik bilimleri insanı dingin bir keyfe götürür. Deizm'e göre bilimle uğraşmak, gerçek dinle uğraşmaktır; insana yaratıcıyı tanımayı ve ona hayranlık duymayı bu bilimler öğretir; yaratılıştaki bilim ilkeleri değişmez ve ilahî bir kökene sahiptir ⁶⁴.

Yaratıcının kutsal kitabı olan "evren" ancak bilimle okunabilir. Bu kutsal kitaptan (evren) çıkarılan ilkeler ebedidir ve ilahi kökenlidir. Bunlar günümüzde mevcut tüm bilimlerin temelini oluşturmaktadır, aynı biçimde teolojinin de temelini oluşturmalıdır. Çünkü deistlere göre Tanrı ancak yarattıkları sayesinde bilinebilir. Bunun yolu da bilimdir. Bilim bir tür vahiy olarak algılanmaktadır. Ahlâk, siyaset hatta teoloji de ancak bilimle yapılmalıdır⁶⁵.

Deizm'e göre Tanrı ve onun sıfatları ancak bilimin ışığında kavranabilir. Buradan hareketle yukarıda da belirttiğimiz gibi mevcut dinler ilahi olan bilimle çeliştiğinden reddedilmelidir. Kutsal yaratılış gerçeği olan doğa dururken kutsal kitaplardan bir iletişim yolu aramak, her şeyden önce tanrının onurunu zedelemektedir. Çünkü onlara göre Tanrı bu kitaplardaki iğrenç, onur kırıcı, akıl ve mantıktan uzak şeyleri söylemekten münezzehtir.⁶⁶ Öncelikle hak din ve bilim

⁶³ Paine, *Akıl Çağı*, 63.

⁶⁴ Paine, *Akıl Çağı*, 110.

⁶⁵ Paine, *Akıl Çağı*, 171.

⁶⁶ Paine, *Akıl Çağı*, 171-172.

özü itibariyle birbiriyle çelişmez. Zira dinin dayandığı kutsal kitabı indiren de bilimin araştırma alanı olan alemi yaratan da Allah'tır. Dinin ve bilimin özünde çelişmesi Allah'ın kendisiyle çelişmesi demektir. Çelişkili gözükken bir şey varsa o da ya din adamının ya da bilim adamının hatasından yanılığındandır⁶⁷.

Deizmin, ateizmin de temel iddialarından olan bilimin hayat için tek rehber ve her konuda her şeyi açıklayan yegâne güvenilir bilgi kaynağı olduğu tezi⁶⁸ ve bilimi inanç haline getirme girişimi esasında bilimsel değil felsefi bir temellendirir.

Deistlerin mucizeleri kabul etmemelerinin sebepleri arasında kutsal kitaplara (Tevrat ve İncil) yönelik güvensizliklerinin yanında mucize gibi olayların bilimin ön gördüğü doğa yasalarını ihlâl ettiği anlayışı da bulunmaktadır. Mucize onlara göre bilime aykırıdır. İçerisinde yaşadığımız evren, yasalar doğrultusunda işlediğinden bu yasaların ihlâl edilmesi anlamına gelen mucize gibi inançlara bu sistem içinde yer yoktur.⁶⁹ Görüldüğü gibi deistlere göre bilimle açıklanamayan şeyler reddedilmelidir.

*“İnsanı yaratan Tanrı bilimi de yaratmıştır ve insanoğlu ancak bu araç sayesinde Tanrı'yı görebilir.”*⁷⁰ sözü bilime de gerçekte kaldıramayacağı ağır bir yük yüklemektedir. Çünkü bilimin tek güvenilir bilgi kaynağı olduğu iddiası bilimsel değil⁷¹, ideolojiktir.⁷² Yani bilim kullanılarak bu iddianın ispat edilmesi mümkün değildir. Bilim en temel ve en doğal varoluşsal sorularımızı açıklamakta da yetersizdir. “Evren neden var oldu? Ben neden var oldum? Varlığımın bir amacı var mı? Beni kim var etti? Öldükten sonra bana ne olacak?” gibi sorulara bilimden hareketle cevap vermeniz mümkün değildir. Kelamcılar “kelam ilmi”ni tanımlarken “mebde ve mead” (başlangıç ve son) ifadelerini kullanırlar. Pozitif bilimlerden kelamın ayrıldığı nokta olarak ta bu ifadelere dikkat çekerler. Yani pozitif bilim insanın merak ettiği tüm alanların sorularını yanıtlamakta yeterli değildir. Mutlaka teolojik ve felsefi izahlara ihtiyaç vardır. Hatta mebde ve mead açısından felsefenin de birçok izahı vardır. Mebde ve mead

⁶⁷ Vezir Harman, “Kelâm İlminin Deizm Eleştirisi Bağlamında Akıl ve Alem Tasavvuru”, *Namik Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2017), 39,46,47.

⁶⁸ Fatma Aygün, “Ateizme Yol Açan Başlıca Faktörler”, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10/2 (30 Aralık 2017), 538.

⁶⁹ Dorman, *Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım*, 418-422.

⁷⁰ Paine, *Akl Çağı*, 172.

⁷¹ M. Emre Dorman, “Bilimsel Ateizm’e Ateist Düşünürler Tarafından Getirilen Eleştiriler”, *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 18/2 (Eylül 2019), 492.

⁷² Çetin, Erol, *Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler* (İstanbul, 2019), 65.

temellendirmelerinde teolojinin vahyi esas alması felsefe karşısında kendisini daha avantajlı kılmaktadır.

9. SONUÇ

Deizm'e göre Tanrı evreni kendisi de dâhil dışarıdan müdahaleye ihtiyaç duymayacak kadar mükemmel yaratmış, insana da akıl vermiştir. Bu nedenle deizm, mutlak manada determinist bir sistemi öngörür. Deizmin esas ilgisi de bireylerin ahlak ve davranışları değil doğrudan evrendir. Evren de hakikatin bilgisini insan aklına tecrübî olarak sunmaktadır. Deistler hakikatin bulunmasında aklı yeterli gördüklerinden Tanrı'nın insan için herhangi bir vahiy, peygamber ve din göndermediğini iddia etmişlerdir. Bu kabulden dolayı deistler insanın akıl sayesinde bilim üreterek tüm var oluş amacını gerçekleştirebileceğini ileri sürmüşlerdir. Ancak insanın Rabbi ile münasebetinin en önemli zincirini oluşturan vahiy halkası kopartıldığında insan aklının, heva ve arzularına tabi olmasının önünde hiçbir engel kalmamaktadır.

Deistler küresel ısınma ve sanayileşme gibi çeşitli sebeplerle insanoğlunun (deistlerin sıklıkla vurguladıkları Tanrı'nın kutsal kitabı olan) doğanın mükemmel dengesini haddi aşarak bozduğu gibi aynı insanların Tanrı'nın yazılı ayetlerini de bozup tahrif edebileceğini düşünememişlerdir. İnsan aklı bağınazlıktan uzak, tarafsız bir bakış açısıyla Kur'ân'ı incelediğinde vahiy kaynaklı bu kitabın Allah'ın değiştirilmemiş yazılı hakikati olduğunu görebilir.

Akla ve bilime dayalı rasyonel bir dinî-felsefî anlayış olduğu iddiasıyla ortaya çıkan Deizm vahiy, mucize, nübüvvet ve gizemi reddetmektedir. Bunlarla ilgili sorular sorarak itirazlarını ortaya koymaktadır. Ancak tarih boyu insanlığın en büyük sorularından olan Allah'ın tasarım harikası olarak yarattığı evrene bu mükemmel düzeni niçin verdiği, insanı neden farklı yarattığı ve ona niçin akıl verdiği sorularına ikna edici bir cevap veremediği görülmektedir. Dolayısıyla Deizm'in kendi yöntemi, kendisini anlamsız ve gereksiz, sadece insanların uydurduğu bir tür inkârcı ideoloji konumuna getirmektedir.

Tanrı-insan münasebetinde Deizm'in insanın sorumluluğunu hümanizm çerçevesinde değerlendirdiği görülmektedir. İnsan sevgisini temele alan bu anlayışta Tanrı, insandan mutlu olması dışında bir talepte bulunmamaktadır. Deistlere göre Tanrı için yapılacak en büyük ibadet insanlara iyilik etmektir. Çünkü Tanrı mutludur ve insandan da mutlu olmasını istemektedir. Bun-

dan dolayı Tanrı'nın insandan herhangi bir ibadet talep etmesi O'nun mutluluğuna bir şey katmayacağı için gereksiz görülmektedir.

Ancak deistlerin bu konuda Tanrı'nın değil insanın ibadete ihtiyacı olduğu gerçeğini gözden kaçırmışlardır. Allah'ın ibadet dahil hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. İbadet, insanın dünya ve ahiret mutluluğu için gereklidir. Müslüman için Allah karşısındaki kulluk ve sorumluluk bilinci ve O'nun verdiği nimetlere karşı şükre dayanan ibadet soyut bir düşünce ve belirsiz derunî bir hislerle açıklanamaz. İbadeti sırf şekilsel ayinlerle ve belli törensel uygulamalarla sınırlandırmak da mümkün değildir.

İbadetin kişinin ruhi ve sosyal hayatını kuşatan olumlu katkıları vardır. Din psikologlarının birçoğu dua ve ibadeti mükemmel bir ruhî tedavi vasıtası olarak görmektedirler. Özellikle oruç ibadetinin merhamet, sabır, hoşgörü ve sevgi gibi başka insanların hâllerini anlamada ve onlarla empati kurmada etkili olduğu tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak zekât, kurban, sadaka gibi mali yönü olan ibadetler zor durumda olan ihtiyaçlarını karşılayamayan ve bunun neticesinde açlık ve fakirlik çeken insanların sıkıntılarının çözümüne katkı sağladığı görülmektedir.

Deizm imân kavramını da körü körüne bir taklid olarak düşünmekte, dinlerin bu kavramın arkasına sığınarak insanları kandırmak için kullandığı akıl dışı bir yol olarak görmektedir. Ancak bu eleştirinin İslam'a yöneltilmesi çok büyük bir insafsızlıktır. Çünkü Kur'an ayetleri insanı tefekkür etmeye ve aklını kullanmaya çağırmakta, imanın sağlam temeller üzerine inşa edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu durum deistlerin İslam'la ilgili çok yüzeysel bilgiye sahip olduklarını veya hiçbir araştırma zahmetine girmediklerini göstermektedir.

Deizm'in tanrısı, insan için nüfuz edici ve kural koyucu olmayan aşkın bir tanrıdır. Bu aşkınlık insan ve evrenden uzak bir soyutlanma olarak düşünülmektedir. Kur'ânı Kerim'de ifadesini bulan Allah mefhumu ise aşkın (müteal) bir varlık olmakla birlikte insana ve evrene karşı kayıtsız değildir. O evrenin yaratıcısı, her an yaratmayı devam ettiren, insana şah damarından daha yakın olan ve insanların dualarına cevap veren Âlemlerin Rabbi olan Allah'tır. Dolayısıyla Allah ile insan arasındaki bağın kurulması için O'nun aşkın niteliğinden sıyrılmasına gerek yoktur. Buradan hareketle deistlerin, aşkın olan tanrıyla, insan ve evren arasındaki iletişimin gerekliliğini ve mahiyetini tam anlamıyla idrak edemedikleri görülmektedir.

Yüce olarak gördükleri yaratıcının insanı kendi haline bıraktığını imâ etmenin onun yüceliğine yakışıp yakışmadığı hususunda deistlerin ciddi bir şekilde akıl yürütmesi gerekmektedir. Deizm bakış açısıyla ifade edersek insanın

dua, ibadet ve ahlâki duruşla tanrının yardımını talep etmesinin ve her şeye kâdir tanrının da insanın bu isteğine cevap vermesinin onun kemâline daha çok yakışacağı söylenebilir. Duanın deizm ve deistlerdeki yeri yeniden sorgulanmalı. Fark varsa belirtilmeli.

Ahirete inanma ve hesap verme noktasında deistlerin ortak bir yaklaşımı yoktur. İnsanın bu dünyada yapıp etmelerinin karşılığı olarak ödül ve cezanın olmasının insan özgürlüğüne bir engel teşkil ettiğini düşünen deistler olduğu gibi insan fiillerinin bir karşılığı olması gerektiğini savunan deistler de vardır. Bu karşılığın ahrette mi dünyada reenkarnasyon şeklinde mi olduğu onların fikirleri açısından ele alınabilir. Ancak insanın ahrette hesap vermesi için bu dünyada yaptıklarını gören bilen ve kaydeden bir tanrı inancı olması gerekmektedir. İşte bu sebeple bazı deistler ahiret konusunda agnostik bir tavır sergilemektedirler.

Tanrı-insan münasebetinin zayıflaması insanoğlunu bunalıma sokmakta ve insan onuruna yakışmayacak farklı arayışlara götürmektedir. İnsanın tanrıyla sağlam ve sıkı bir ilişkisinin olmasını neredeyse imkânsız hale getiren Deizm insanların hem inanç noktasında hem de ruhi açıdan ciddi savrulmalar yaşamasına neden olmaktadır.

Mevcut haliyle Deizm'in Tanrı-insan münasebetinde vahyi reddedip, akli tek referans kaynağı olarak kabul etmesi, batının bütün kültürel değerlerini, sekülerizm ve liberalizmi meşrulaştıran bir anlayışa dönüşmektedir. Tanrı ile insan arasındaki vahye dayalı bağlar kopartıldığında insanların dini duygu ve düşüncelerini tatmin etmesi ve inançlarını uygulamaya dökmesi de imkânsız hale gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında Tanrı'nın insana bir hidayet kaynağı (vahiy) göndermeyeceği, aklın insan için hakikati bulmada yeterli olduğu anlayışı sekülerizme dinsel bir arka plan ve meşruluk kaynağı oluşturmaktadır.

Dinde zorlama yoktur. Dileyen dilediği dine inanır, buna Deizm de dâhildir. Çünkü imân özgür irade ile karar verme ve tercihe dayanır. Ancak deistlerin İslam Dini'ni ve Kur'ân'ı dâhil ederek vahiy, ibadet, peygamberlik, dua gibi dini değerleri akıl ve bilim adına eleştirilerinden ülkemizde de bir kısım gençler dâhil olmak üzere bazı insanların etkilendiği yönünde ciddi iddialar bulunmaktadır.

10. KAYNAKÇA

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Arslan, Hulusi - Bozkurt, Mustafa. *Sistemik Kelâm*. Malatya, TDV Yayın., 2018.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2002.
- Aygün, Fatma. "Ateizme Yol Açan Başlıca Faktörler". *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10/2 (30 Aralık 2017), 531-562. <https://doi.org/10.18403/emakalat.345520>
- Bozkurt, Mustafa. *Kelâmî Epistemolojide Haberin Bilgi Değeri*. Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2019.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *El-Câmi 'u's-Sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Çetin, Erol. *Deizm Eleştirisi ve Yapılması Gerekenler*. İstanbul, Hiper Yayın., 2019.
- Dorman, M. Emre. "Bilimsel Ateizm'e Ateist Düşünürler Tarafından Getirilen Eleştiriler". *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 18/2 (Eylül 2019), 480-497.
- Dorman, M Emre. *Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Dorman, M. Emre. "Tarihsel ve Teolojik Açından Deizm ve Eleştirisi". *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*. ed. Vecihi Sönmez vd. 217-242. Van: Ensar Neşriyat, 2017.
- Düzgün, Şaban Ali. "Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin". *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*. ed. Sönmez Vecihi vd. 3-14. Van, Ensar Neşriyat., 2017.

- Erdem, Hüsameddin. "Deizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/109-111. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Harman, Vezir. "Kelâm İlminin Deizm Eleştirisi Bağlamında Akıl ve Alem Tasavvuru". *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2017), 39.
- Harman, Vezir. "Psiko-Sosyal Kelâm: İman Kavramı Bağlamında Duygu, Düşünce ve Davranış Etkileşimi". *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (NKUIFD)* 1/2 (22 Haziran 2016), 36-71.
- Hick, John. "Peter Byrne. Natural Religion and the Nature of Religion: The Legacy of Deism. Pp. 271 + XV. (London and New York: Routledge, 1989.)". *Religious Studies* 27/3 (Eylül 1991), 425-426.
- Jhonsen, Bob. "Unacceptable Cost of 'Revealed' Religion". *www.deism.com*. Erişim 02 Temmuz 2020. <https://www.deism.com/harrison.htm>
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. baskı.
- Kardaş Meryem. "Deizmin İncilinde Tanrı ve Din Tasavvuru". *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar Ve Deizm*. ed. Vecihi Sönmez vd. 15-28. Van, Ensar Neşriyat., 2017.
- Keskin, Halife. *İslam Düşüncesinde Allah-Alem İlişkisi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Marulcu, Hasan Tevfik. "Enbiyâ 21/30 Bağlamında Kelâm-Belâğat İlişkisi –Ateizm ve Deizme Bir Reddiye–". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 31 (30 Haziran 2018), 304-325.
- Mâturîdî, Muhammed İbn Muhammed. *Kitâbü't-Teohîd*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 3. baskı.
- Paine, Thomas. *Akl Çağı -Gerçek ve Efsanevi Teoloji Üzerine Bir Araştırma-*. çev. Ali İhsan Dalgıç. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı., 2013.
- Pak, Zekeriya. *Kur'an'da Kulluk*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1999.
- Smith, Cristian. "On 'Moralistic Therapeutic Deism' as U.S. Teenagers' Actual, Tacit, De Facto Religious Faith". <https://www.catholiceducation.org>. Erişim 28 Haziran 2020. <https://www.catholiceducation.org/en/controversy/common-misconceptions/on-moralistic-therapeutic-deism-as-u-s-teenagers-actual-tacit-de-facto-religious-faith.html>
- Stevenson, Leslie. "Deizm". *Eighteen Takes on God*. kitap editörü Leslie Stevenson, 53-58. Oxford University Press, 2019. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190066109.003.0007>
- Süheyb Bağatur. "Deizmin Mahiyeti ve Tarihçesi". *Modern Bir Akıl Sapması: Deizm*. İstanbul: Dirayet Kitap, 2019.
- Yaşar, Hasan. "'Akl'ın Mahiyeti ve Modern Bir Akıl Sapması Olarak 'Deizm'". *Modern Bir Akıl Sapması: Deizm*. İstanbul: Dirayet Kitap, 2019.
- Cambridge Dictionary*. Erişim 20 Mayıs 2020. <https://dictionary.cambridge.org/tr/s/%C3%B6z1%C3%BCK/ingilizce/deizm>
- Oxford Advanced American Dictionary*. Erişim 20 Mayıs 2020. https://www.oxfordlearners-dictionaries.com/definition/american_english/deizm

“Deism: A Revolution in Religion, a Revolution in You”. 11 Mart 2009

“<https://twitter.com>”. 26 Nisan 2020. <https://twitter.com/azyazarozyazarr/status/947220468087615488>

Twitter. “Su Twitter’da”, ts. https://twitter.com/The_Ra1/status/1279147520933969922

www.deism.com. “World Union of Deists (WUD)”. Erişim 21 Mayıs 2020. https://www.deism.com/deism_defined.htm